

Tomasz Soroka

Rola Kanady w transformacji Imperium Brytyjskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

**Rola Kanady
w transformacji
Imperium Brytyjskiego**

**Analiza stosunków kanadyjsko-brytyjskich
w okresie międzywojennym**

Prace Amerykanistyczne

Uniwersytetu Jagiellońskiego

**Redaktor naukowy serii
prof. dr hab. Andrzej Mania**

Tomasz Soroka

**Rola Kanady
w transformacji
Imperium Brytyjskiego**

**Analiza stosunków kanadyjsko-brytyjskich
w okresie międzywojennym**

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Seria: **Prace Amerykanistyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego**

Redaktor naukowy serii: *prof. dr hab. Andrzej Mania*

RECENZENT

dr hab. Robert Kłosowicz, prof. UJ

PROJEKT SERII

Maciej Kwiatkowski

OPRACOWANIE GRAFICZNE OKŁADKI

Marcin Bruchnalski

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków
Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych

© Copyright by Tomasz Soroka & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2014

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany
i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych,
mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych
oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej
pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3730-0

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-83-01-98
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Magdzie i Najbliższym

Spis treści

Wykaz skrótów.....	9
Wstęp	11
Pytania badawcze	12
Struktura pracy	14
Przegląd literatury	15
Terminologia.....	21
Podziękowania.....	23
I Kanada i Imperium Brytyjskie do 1914 roku.....	25
I.1. Czynniki kształtujące Imperium Brytyjskie do 1914 roku	25
I.2. Struktura Imperium Brytyjskiego	33
I.3. Kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej w latach 1763–1867	35
I.4. Polityka pierwszych premierów Dominium Kanady wobec Wielkiej Brytanii	39
I.5. Pomiędzy Imperium a USA (1867–1914).....	41
I.5.1. Początki kanadyjskiej polityki zagranicznej	43
I.5.2. Rola czynników gospodarczych.....	45
I.5.3. Sfera wojskowa	49
II William Lyon Mackenzie King i nowa era w kanadyjskiej polityce zagranicznej	55
II.1. W.L. Mackenzie King: bagaż biograficzny.....	56
II.2. Doktryna autonomii wewnątrz Imperium (1911–1921)	62
II.2.1. Kanadyjskie członkostwo w Lidze Narodów. Konferencja pokojowa w Wersalu (1919).....	65
II.2.2. Doktryna autonomii za rządów Arthura Meighena (1920–1921).....	70
II.3. Doktryna biernego oporu.....	75
II.4. Wewnątrzkanadyjskie uwarunkowania polityki zagranicznej za rządów Mackenzie Kinga.....	79
II.4.1. Kanadyjskie partie polityczne wobec polityki Mackenzie Kinga	81
II.4.2. Oskar D. Skelton i Departament Spraw Zewnętrznych.....	88
II.5. Podsumowanie	91
III Kanada a polityka wewnętrzna Imperium Brytyjskiego w latach 1921–1926...	95
III.1. Spór wokół raportu z konferencji imperialnej z 1921 roku	96
III.2. Kryzys turecki (<i>Chanak crisis</i>) w 1922 roku	97
III.3. Konferencja w Lozannie (1922–1923).....	104
III.4. Upadek idei scentralizowanego Imperium.....	106
III.5. Konferencja w Locarno (1925)	114

III.6. Skandal King – Byng (1926) i kryzys konstytucyjny	118
III.7. Podsumowanie	134
IV Utworzenie Brytyjskiej Wspólnoty Narodów	137
IV.1. Konferencja imperialna w 1926 roku	141
IV.2. Konferencja o zakresie działania ustawodawstwa w dominiach (1929)...	151
IV.3. Gabinet Richarda Bennetta a relacje kanadyjsko-brytyjskie	156
IV.4. <i>Statut westminsterski</i> (1931).....	159
IV.5. Emancypacja polityczna Kanady i innych dominiów po uchwaleniu <i>Statutu westminsterskiego</i>	167
IV.6. Kanada a polityka gospodarcza i obronna Imperium	174
V Rola USA w rozwoju niezależnej kanadyjskiej dyplomacji	179
V.1. Wpływ amerykańskiego izolacjonizmu na politykę kanadyjską	180
V.2. Wizyta premiera W.L. Mackenzie Kinga w Waszyngtonie (1922).....	186
V.3. <i>Halibut Treaty</i> (1923).....	188
V.4. Kanadyjskie poselstwo w Waszyngtonie	193
V.5. Wpływ prezydenta Franklina D. Roosevelta na zacieśnienie współpracy kanadyjsko-amerykańskiej	199
V.6. Podsumowanie	206
Zakończenie	209
Bibliografia	225
Załączniki.....	241
1. <i>Statut westminsterski</i> [11 XII 1931]	241
2. Monarchowie i gubernatorzy generalni Kanady od 1867 roku.....	244
3. Premierzy Wielkiej Brytanii i Kanady od 1867 roku	246
Indeks nazwisk	249
Summary	253

Wykaz skrótów

b. d. w.	brak daty wydania
b. n. w.	brak nazwy wydawnictwa
BNAA	<i>British North America Act</i> (<i>Akt o Brytyjskiej Ameryce Północnej</i> , 1867 r.)
c.	<i>Chapter</i>
CBC	<i>Canadian Broadcasting Corporation</i>
CCF	<i>Co-Operative Commonwealth Federation</i>
CHCD	<i>Canada's House of Commons Debates</i> (stenogramy z posiedzeń kanadyjskiej Izby Gmin)
CID	<i>Committee of Imperial Defence</i> (Komitet Obrony Imperium)
Conn.	Connecticut
CPR	<i>Canadian Pacific Railway</i> (Kolej Transkanadyjska)
CUSFTA	<i>Canada-United States Free Trade Agreement</i> (Kanadyjsko-Amerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu, 1989 r.)
DCER	<i>Documents on Canadian External Relations</i>
DEA	<i>Department of External Affairs</i> (Departament Spraw Zewnętrznych Kanady)
Eliz.	Elizabeth (królowa Elżbieta II)
Edw.	Edward (król Edward VII)
GA	Georgia
Geo.	George (Jerzy, dotyczy monarchów o tym imieniu)
HBC	<i>Hudson's Bay Company</i> (Kompania Zatoki Hudsona)
HSRC	<i>Human Sciences Research Council Press</i>
IAiSP	Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych
ICCS	<i>International Council for Canadian Studies</i>
IRA	<i>Irish Republican Army</i> (Irlandzka Armia Republikańska)
IWC	<i>Imperial War Cabinet</i> (Imperialny Gabinet Wojenny)
JSTOR	„Journal Storage”
LAC	<i>Library and Archives Canada</i> (Biblioteka i Archiwa Narodowe Kanady)
MQUP	<i>McGill-Queen's University Press</i>
MSW	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NAFTA	<i>North American Free Trade Agreement</i> (Północnoamerykańskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu, 1994 r.)

NATO	<i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego)
NC	North Carolina (Karolina Północna)
NDP	<i>New Democratic Party</i> (Nowa Partia Demokratyczna)
NJ	New Jersey
NORAD	<i>North American Aerospace Defense Command</i> (Dowództwo Obrony Północnoamerykańskiej Przestrzeni Powietrznej i Kosmicznej)
NS	Nova Scotia (Nowa Szkocja)
NY	New York (Nowy Jork)
no.	<i>number</i> (numer)
Ont.	Ontario
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OUP	<i>Oxford University Press</i>
PACS	<i>Polish Association for Canadian Studies</i> (Polskie Towarzystwo Badań Kanadyjskich)
PISM	Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
PP	<i>Progressive Party</i>
PTBK	Polskie Towarzystwo Badań Kanadyjskich
PWN	Państwowe Wydawnictwo Naukowe
RPA	Republika Południowej Afryki
SC	South Carolina (Karolina Południowa)
T.S.	Tomasz Soroka
UBC	<i>University of British Columbia</i>
UG	Uniwersytet Gdański
UJ	Uniwersytet Jagielloński
UK	United Kingdom (Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej)
UŁ	Uniwersytet Łódzki
UMCS	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
UTP	<i>University of Toronto Press</i>
UW	Uniwersytet Warszawski
Vict.	Victoria (królowa Wiktorii)
Will.	William (Wilhelm III Orański, król Anglii)
WLMK	William Lyon Mackenzie King
ZPA	Związek Południowej Afryki

Wstęp

Zjawisko powstawania oraz zanikania mocarstw i imperiów jest powtarzającym się elementem historii, nie tylko nowożytnej. Jedne imperia upadały, a zamiast nich pojawiały się inne. Ten swoisty proces zastępowania jednego mocarstwa drugim został nawet ujęty przez badaczy przedmiotu w ramy teoretyczne. Prezentowany jest w formie następujących po sobie cykli, z których każdy charakteryzuje się hegemonią innego supermocarstwa. Cykl dominacji brytyjskiej był najdłuższy spośród wszystkich cykli historii nowożytnej. Historycy wyznaczają jego ramy czasowe na lata 1688–1914. Początek określają tzw. wojny francuskie, a ściślej wojna króla Wilhelma (lata 1689–1697), za koniec przyjmuje się wybuch I wojny światowej¹. Należy jednak pamiętać, że są to jedynie daty umowne. Budowa i upadek imperiów to zazwyczaj wieloletnie procesy, często niedające się uchwycić w precyzyjne ramy czasowe. Odnosi się to szczególnie do Imperium Brytyjskiego. Badacze dziejów Imperium do dziś toczą dyskusje nad tym, kiedy rozpoczął się jego upadek². Pojawia się wiele dat wyznaczających początek końca Imperium. Są one wiązane z zaskakująco odległymi od siebie wydarzeniami – od końca XIX w. do II wojny światowej. Każda z podanych dat jest historycznie uzasadniona. Spór trudno rozstrzygnąć, gdyż dzieje Imperium nie dają się w łatwy sposób usystematyzować i zasufladkować. Dynamikę i ewolucję stosunków wewnątrz Imperium opisał bardzo trafnie Marek Madej, twierdząc, że historia Imperium Brytyjskiego od połowy XIX w. była procesem ciągłej i stopniowej decentralizacji relacji między częściami Imperium a metropolią³. Przywołując tę opinię, należy jednak zastrzec, że Imperium nigdy w swojej historii nie było strukturą jednolitą. Poszczególne kolonie różniły się od siebie poziomem samorządności i pozycją w hierarchii wewnątrzimperialnej. Rozluźnianie więzi z metropolią było zatem procesem, który nie obejmował wszystkich kolonii jednocześnie i w jednakowej skali. Transformacja układu relacji wewnątrz Imperium następowała w dwóch różniących się od siebie etapach. Najpierw (od drugiej połowy XIX w.) objęła kolonie o największej autonomii, które miały charakter osadniczy, z przewagą białej ludności i które od 1907 r. określano mianem dominiów brytyjskich. Dopiero po II wojnie światowej transformacja objęła brytyjskie posiadłości w Afryce i Azji.

¹ A. Gałganek, *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym: Supercykle i wojna hegemoniczna*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1992, s. 82–88; T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, s. 150–151.

² W. Mazurczak, *Kolonializm i wojna. Brytyjskie imperium kolonialne w czasie II wojny światowej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999, s. 7–8.

³ M. Madej, *Kształtowanie się odrębnej przynależności państwowej Kanady na tle zmian w statusie konstytucyjnym państwa* [w:] A. Kiedrzyń, M. Madej, H. Nieć, *Wybrane aspekty prawne obywatelstwa i problematyki imigracyjnej*, Kraków: Wydawnictwo UJ, 1993, s. 41.

PYTANIA BADAWCZE

Niniejsza rozprawa jest próbą przedstawienia pierwszego z wymienionych wyżej etapów transformacji Imperium Brytyjskiego. Moim celem jest ukazanie zmian zachodzących w Imperium Brytyjskim poprzez pryzmat emancypacji politycznej jednego z brytyjskich dominiów – Dominium Kanady. Proces uniezależniania się Kanady i części innych dominiów od Wielkiej Brytanii jest sam w sobie zjawiskiem niezwykle interesującym i w historii stosunków międzynarodowych wyjątkowym. Odbiega bowiem od schematu, w którym niepodległość przyznawana jest na mocy jednorazowych aktów prawnych, ogłaszana niepodległościowymi deklaracjami lub uzyskiwana wskutek powstań i wojen. Kanada w procesie dochodzenia do niezależności poruszała się własnym torem, dłuższym, ale pozbawionym wybojów, uzyskując niepodległość w wyniku ewolucji – nie rewolucji. Dzieje Kanady są znacząco odmienne od historii większości państw europejskich, Stanów Zjednoczonych czy nawet innych dawnych brytyjskich kolonii w Afryce i Azji. W historii Kanady nie ma wojny o niepodległość ani zbrojnych powstań wymierzonych bezpośrednio przeciw brytyjskiemu panowaniu. Kanadyjska droga do uzyskania pełnej suwerenności to wiele powolnych i stopniowych zmian, determinowanych zmieniającą się rzeczywistością zewnętrzną, a także sytuacją geopolityczną. W tej ostatniej sferze ogromny wpływ miała zarówno malejąca rola Wielkiej Brytanii jako światowego mocarstwa i gwaranta bezpieczeństwa Kanady, jak i (występujący równocześnie) wzrost znaczenia Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej. Proces politycznego uniezależniania się Kanady od Wielkiej Brytanii zbiegł się z zacieśnianiem stosunków amerykańsko-kanadyjskich i szedł w parze z coraz bardziej widoczną zależnością militarną oraz gospodarczą Kanady od południowego sąsiada. Nie bez znaczenia było też oddziaływanie na Kanadę wewnętrznych problemów USA oraz amerykańskich doktryn politycznych i wojskowych. Kanadyjska droga do uzyskania pełnej suwerenności politycznej nie jest bynajmniej wyjątkowa. Podobny proces przeszły inne dawne dominia brytyjskie (Australia i Nowa Zelandia). Rola Kanady w tym procesie była jednak szczególna, gdyż jako najstarsza po metropolii część Imperium i pierwsze dominium była pionierem zmian i jako pierwsza z brytyjskich kolonii przeszła przez wstępne etapy budowania niezależności od Londynu.

W mojej pracy pragnę przede wszystkim skupić się na przyczynach i mechanizmach zmian w stosunkach politycznych Kanady z Wielką Brytanią w okresie międzywojennym. Wyniki badań przeprowadzonych na potrzeby tej rozprawy stały się przyczynkiem do sformułowania i udowodnienia hipotezy o kluczowym znaczeniu dwudziestolecia międzywojennego dla zaistnienia wielu współzależnych od siebie zmian, w tym dla:

- uzyskania przez Kanadę niezależności w polityce zagranicznej,
- redefinicji kanadyjskich relacji z Wielką Brytanią oraz kanadyjskiej aktywności na arenie międzynarodowej,

- transformacji stosunków pomiędzy metropolią a dominiami wewnątrz Imperium Brytyjskiego.

W pracy postaram się udowodnić, że Kanada odegrała wśród dominiów czołową rolę w transformacji stosunków wewnątrzimperialnych, a działania prowadzone przez polityków kanadyjskich w istotnym stopniu przyczyniły się do decentralizacji Imperium Brytyjskiego i do powstania w 1931 r. Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. W świetle tak postawionych hipotez kluczowe wydaje się znalezienie odpowiedzi na wiele naturalnie nasuwających się pytań, przede wszystkim o to:

- Jakie czynniki umożliwiły Kanadzie skuteczne oddziaływanie na imperialną politykę Londynu?
- Co zadecydowało o uniezależnieniu się kanadyjskiej polityki zagranicznej od wpływów dyplomacji brytyjskiej?
- Jak pojawienie się Kanady na scenie międzynarodowej zmieniło relacje kanadyjsko-brytyjskie oraz stosunki wewnątrz Imperium Brytyjskiego?
- Wreszcie, jakie znaczenie miał okres międzywojenny dla emancypacji politycznej Kanady?

Próba odpowiedzi na powyższe pytania stanowi jednocześnie punkt wyjścia do szerszej refleksji nad brytyjską kulturą polityczną, ewolucją Imperium Brytyjskiego oraz nad procesem kształtowania się państwowości i niezależności dyplomatycznej Kanady. Odpowiedzi na postawione problemy badawcze poszukuję, analizując działania polityczne rządu kanadyjskiego i jego dyplomacji w dwóch obszarach. Były one ważne dla stopniowego rozszerzania przez Kanadę autonomii w ramach struktur wewnętrznych Imperium Brytyjskiego oraz dla uzyskania niezależności na arenie międzynarodowej.

Pierwszym interesującym mnie obszarem jest kanadyjska polityka wobec Wielkiej Brytanii i Imperium Brytyjskiego ze szczególnym uwzględnieniem okresu międzywojennego. W tej części pracy dążę do dokładnego zdefiniowania i ocenienia roli, jaką odegrała Kanada w rozluźnieniu więzów pomiędzy metropolią a dominiami, oraz wykazania, że aktywność kanadyjskiej dyplomacji wpłynęła na transformację Imperium. Staram się udowodnić hipotezę o znaczącym wpływie dyplomatów z Otawy na politykę Londynu. Wpływ ten był widoczny nie tylko w relacjach dwustronnych, ale oddziaływał także na inne dominia oraz państwa nienależące do Imperium. Analizuję metody, którymi posługiwał się rząd kanadyjski dla wyrażania własnych opinii i forsowania stanowisk odmiennych od brytyjskiego lub kolidujących z imperialną polityką prowadzoną przez Londyn. Nacisk kładę głównie na prezentację takich argumentów, działań i doktryn, które okazywały się najbardziej skuteczne w poszerzaniu zakresu autonomii Kanady w ramach struktur imperialnych.

Drugi ważny obszar mojej analizy stanowić będą stosunki kanadyjsko-amerykańskie w okresie międzywojennym. Celem tej części dysertacji, która została im poświęcona, jest udowodnienie hipotezy o znaczącej roli relacji kanadyjsko-amerykańskich w kształtowaniu niezależnej dyplomacji kanadyjskiej. Podjąłem próbę odpowiedzi na pytania dotyczące roli amerykańskiej wizji polityki zagranicznej w ewolucji stosunków kanadyjsko-brytyjskich, a także we wzroście aktywności Kanady na arenie międzynarodowej. Przedstawiam również czynniki, które sprawiły, że

brytyjskie placówki dyplomatyczne, reprezentujące interesy Kanady w USA, przestały spełniać wyznaczoną im wcześniej rolę. Z tak zakreślonego obszaru moich zainteresowań wynika struktura niniejszej rozprawy.

STRUKTURA PRACY

Konstrukcję pracy warunkuje zarówno układ chronologiczny omawianych problemów, jak i dostępny zakres materiałów źródłowych. Układ problemowo-chronologiczny wydaje się w sposób najbardziej spójny i możliwie najpełniejszy oddawać wieloaspektowość zmian w bilateralnych relacjach Kanady z Wielką Brytanią oraz w stosunkach wewnątrz Imperium Brytyjskiego. Dysertacja składa się z pięciu rozdziałów, z których pierwsze cztery przedstawiają zasadniczy temat pracy, czyli aktywność Kanady w ramach Imperium i jej relacje polityczne z Londynem. Ostatni rozdział pokazuje oddziaływanie wpływu relacji Kanady z USA i aktywności Ottawy na arenie międzynarodowej na kształt stosunków Ottawy z Wielką Brytanią i brytyjskimi dominiami.

Rozdział pierwszy, zatytułowany: *Kanada i Imperium Brytyjskie do 1914 roku*, jest historycznym wprowadzeniem do tematu. Ukazuję w nim najważniejsze wydarzenia i procesy, które legły u podstaw budowy Imperium Brytyjskiego. Prezentuję także jego zasięg terytorialny i potencjał demograficzny oraz mechanizmy funkcjonowania Imperium na przełomie XIX i XX w. Analizie poddane zostają instytucje i administracja Imperium oraz zakres autonomii poszczególnych dominii i kolonii brytyjskich, a także ich udział w procesie podejmowania w Imperium decyzji. Rozdział ten ukazuje również wewnątrzimperialne relacje gospodarcze i politykę obronną Imperium, ze szczególnym uwzględnieniem roli Kanady w kształtowaniu i funkcjonowaniu Imperium. Nacisk pragnę położyć na te procesy we wspólnej historii kanadyjsko-brytyjskiej, które z biegiem czasu doprowadziły do rozluźnienia związków Dominium z metropolią. Ponadto celem tego rozdziału jest ukazanie najważniejszych przyczyn kryzysu relacji wewnątrzimperialnych, które w konsekwencji doprowadziły do późniejszej reorganizacji i decentralizacji Imperium Brytyjskiego.

W rozdziale drugim, poświęconym Williamowi Lyonowi Mackenzie Kingowi, ukazuję sylwetkę wieloletniego premiera Kanady, człowieka który zdominował kanadyjską politykę lat międzywojennych. Prezentuję filozofię i osobiste przekonania Kinga w odniesieniu do kanadyjskiej polityki wobec Wielkiej Brytanii, relacji kanadyjsko-brytyjskich i miejsca Kanady w Imperium oraz na arenie międzynarodowej. Staram się ponadto poznać przyczyny niechęci Kinga do brytyjskiego imperializmu, analizując życiorys premiera, jego pamiętniki i wystąpienia parlamentarne.

W rozdziale trzecim analizuję działania Kanady na forum wewnątrzimperialnym w latach 1921–1926 na szerokim tle wydarzeń światowych oraz zmian zachodzących w Imperium i samej Kanadzie.

Rozdział czwarty szczegółowo omawia utworzenie Brytyjskiej Wspólnoty Narodów i wydarzenia, które do tego doprowadziły (tj. konferencje imperialne z 1926, 1929 i 1930 r.), oraz wpływ, jaki miała na nie Ottawa. Szczegółowo przedstawiam zapisy *Statutu westminsterskiego* z 1931 r., dokumentu konstytuującego Wspólnotę Narodów, a także rolę tegoż *Statutu* w transformacji ustrojowej Imperium Brytyjskiego oraz emancypacji politycznej Kanady i innych dominiów.

Celem ostatniego rozdziału jest ukazanie roli USA w rozwoju niezależnej kanadyjskiej dyplomacji i znaczenia zacieśniającej się współpracy Kanady z USA dla powstania i rozwoju niezależnej kanadyjskiej polityki zagranicznej.

Główna część kwereń przeprowadzonych na potrzeby tej rozprawy objęła okres dwudziestolecia międzywojennego. Moją intencją jest jednak ukazanie możliwie najszerszego spektrum stosunków kanadyjsko-brytyjskich, włącznie z genezą opisywanych wydarzeń z lat 1918–1939. Staram się także przedstawić wpływ tych wydarzeń na współczesny kształt relacji Londynu z Kanadą i innymi byłymi koloniami. Z tego też powodu ramy chronologiczne prezentowanej monografii niejednokrotnie wykraczają poza daty, którymi wyznaczony jest okres międzywojenny. W pracy poświęcam wiele uwagi wydarzeniom i procesom historycznym prowadzącym do politycznego, gospodarczego i wojskowego uniezależnienia się Dominium Kanady od Wielkiej Brytanii. Szczegółowej analizie poddaję także procesy budowy Imperium Brytyjskiego oraz ewolucji relacji wewnątrzimperialnych, ze szczególnym uwzględnieniem roli Kanady w kształtowaniu i funkcjonowaniu Imperium. Jedynie wspomina o znaczącym zaangażowaniu Kanady podczas I i II wojny światowej. Skrótowno omawiam również problemy wewnętrzne Kanady wynikające z kryzysu gospodarczego lat trzydziestych XX w. Syntetycznie staram się także prezentować zawiłości stosunków politycznych na arenie międzynarodowej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wszystkie te zagadnienia, choć ważne i interesujące, stanowią jedynie tło dla głównego tematu rozważań w tej pracy. Posiadają one bogatą literaturę, którą przywołuję w niniejszej rozprawie tylko w takim zakresie, jaki wydaje się niezbędny dla prawidłowego zrozumienia ewolucji stosunków kanadyjsko-brytyjskich.

PRZEGLĄD LITERATURY

W polskojęzycznej literaturze brakuje pogłębionej analizy problematyki kanadyjskiej. W szczególności dotyczy to obszaru zainteresowania nauk politycznych i historii, w tym historii stosunków kanadyjsko-brytyjskich⁴. Problematyka poruszana w tej pracy w literaturze polskiej podejmowana była dotąd w sposób marginalny.

⁴ Więcej o stanie badań kanadyjskich w Polsce zob. A. Reczyńska, *Historia Kanady i Quebecu w publikacjach polskich [w:] Obraz Kanady w Polsce*, M. Buchholtz (red.), Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003, s. 74–97. Por. A. Rzepa, T. Soroka, *PACS and Canadian Studies in Poland*, „TransCanadiana. Polish Journal of Canadian Studies”, vol. 1, 2008, s. 9–17.

Poza monografiami Mariana Spalińskiego⁵, które dotyczą innego okresu niż prezentowana dysertacja, kwestie kanadyjskiej polityki zagranicznej i relacji łączących Kanadę z jej dawną metropolią nie były dotąd opisywane. W ostatnich latach ukazało się wprawdzie kilka syntez historii Kanady w języku polskim, w których odnotowano proces rozluźniania związków Kanady z Wielką Brytanią i emancypację Kanady na arenie międzynarodowej, jednak roli Kanady w Imperium i polityce zagranicznej Ottawy w okresie międzywojennym poświęcono w nich jedynie po kilka akapitów⁶. Wśród prac dotyczących w całości tematyki kanadyjskiej, m.in. w publikacji Marty Kijewskiej-Trembeckiej, w jednym z podrozdziałów syntetycznie przedstawiono drogę Kanady do suwerenności państwowej⁷. Wśród polskojęzycznych opracowań na uwagę zasługuje praca pt. *System międzyamerykański* Wiesława Dobrzyckiego. Monografia ta przedstawia bowiem, istotną dla rozważań niniejszej pracy, syntezę procesu przechodzenia Kanady od zależności kolonialnej od Wielkiej Brytanii do uzależnienia gospodarczego i wojskowego od USA⁸. Poza wspomnianymi publikacjami o ewolucji kanadyjsko-brytyjskich relacji wspomina się także w opracowaniach poświęconych historii stosunków międzynarodowych oraz w pracach opisujących ustrój polityczny Kanady⁹. Spośród artykułów opublikowanych w polskojęzycznych czasopismach naukowych warto zwrócić uwagę na dwie publikacje autorstwa Marka Madeja¹⁰. Przedstawiona w nich została szczegółowo kanadyjska droga do suwerenności politycznej i zmiany dokonane w XIX i XX w. w pozycji prawnej Kanady na arenie międzynarodowej. Obydwa te artykuły zawierają najważniejsze i najpełniejsze opisy roli Kanady w transformacji Imperium Brytyjskiego dostępne w języku polskim.

Charakteryzując wykorzystaną literaturę, pragnę podkreślić, że praca ta opiera się przede wszystkim na analizie materiałów źródłowych, głównie kanadyjskich, w mniejszym stopniu brytyjskich i amerykańskich. Nie miałem, niestety, możliwości dotarcia do archiwów brytyjskich i amerykańskich. Mam świadomość, że takie kwerendy z pewnością wzbogaciłyby wiele prezentowanych przeze mnie wątków.

⁵ M. Spaliński, *Polityka zagraniczna Kanady po II wojnie światowej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993; M. Spaliński, *Wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej Kanady*, Warszawa: PISM, 1986.

⁶ H. Zins, *Historia Kanady*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, s. 195–197; J. Grabowski, *Historia Kanady*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001, s. 214–215; P. Wróbel, A. Wróbel, *Kanada*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2000, s. 147–153.

⁷ M. Kijewska-Trembecka, *Kanada – naród czy wspólnota polityczna. Analiza kanadyjskich procesów integracyjnych*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1994, s. 51–52.

⁸ W. Dobrzycki, *System międzyamerykański*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002, s. 276–308.

⁹ Zob. m.in.: J. Pajewski, *Historia powszechna, 1871–1918*, Warszawa: PWN, 2002, s. 133–134; W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych, 1815–1945*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996, s. 91–93, 244–246, 478–479; *Konstytucja Kanady*, J. Osiński, I. Zawiślańska (red.), Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1998, s. 3–41; M. Grzybowski, *Parlament Kanady*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994, s. 5–14.

¹⁰ M. Madej, *Kształtowanie...*, s. 64–69; M. Madej, *Etapy zmian w statusie prawnym Dominium Kanady na drodze do suwerenności i odrębności państwowej*, „Przegląd Polonijny”, vol. 18, z. 2, 1992, s. 27–40.

Wykorzystałem jednak brytyjskie dokumenty znajdujące się w archiwach kanadyjskich i dostępne dokumenty drukowane. Zebrane materiały pozwoliły na dokonanie analizy porównawczej działań, opinii i argumentów, jakimi w kontekście reformy Imperium Brytyjskiego posługiwali się politycy brytyjscy, z tymi, jakich używali dyplomaci kanadyjscy. Dotarcie do niepublikowanych i w Polsce nieznanych dokumentów źródłowych oraz monografii i źródeł biograficznych umożliwił mi pobyt w Kanadzie w ramach stypendium *International Council for Canadian Studies* (ICCS). Grant ICCS dał mi możliwość przeprowadzenia w 2005 r. kwerendy w zasobach bibliotek Uniwersytetu w Ottawie (*University of Ottawa*) oraz Biblioteki Narodowej i Archiwów Kanady (*Library and Archives Canada, LAC*). Zbiorami archiwalnymi najważniejszymi dla opracowanego przez mnie tematu były kanadyjskie dokumenty rządowe, w tym przede wszystkim materiały Departamentu Spraw Zewnętrznych Kanady (*Department of External Affairs, DEA*), zawierające m.in. stenogramy i raporty z konferencji imperialnych. Ponadto wykorzystałem zespoły archiwalne z kolekcji kanadyjskiego premiera Williama Lyona Mackenzie Kinga, w których znaleźć można zarówno jego korespondencję z rządem w Londynie, jak i prywatne listy do przyjaciół i ministrów w kolejnych jego gabinetach. Część interesujących mnie źródeł dostępna była w publikowanych zbiorach dokumentów. Archiwaliai posiłkowałem się głównie wtedy, gdy istotne dla tematu pracy wątki wymagały poszerzonych badań lub nie zostały wystarczająco szczegółowo przedstawione w materiałach drukowanych.

Wśród zbiorów dokumentów drukowanych podstawowe znaczenie dla podjętego przeze mnie tematu miał obszerny zbiór opublikowany przez kanadyjski Departament Spraw Zewnętrznych: *Documents on Canadian External Relations*¹¹. Zawiera on bezcenne stenogramy z posiedzeń konferencji imperialnych, oficjalną korespondencję rządu kanadyjskiego z Londynem oraz Waszyngtonem, a także raporty kanadyjskich wysokich komisarzy w Londynie i przedstawicieli dyplomatycznych Kanady w USA. Ponadto w kolejnych tomach opisywanego zbioru zamieszczona jest korespondencja pomiędzy poszczególnymi resortami i ministrami kanadyjskich rządów, a także listy biura gubernatora generalnego Kanady i kancelarii premiera. Innym niezwykle cennym wydawnictwem źródłowym wykorzystanym w tej pracy są, obejmujące kilkadziesiąt tomów, stenogramy z posiedzeń kanadyjskiej Izby Gmin¹². Dostarczają one wiedzy o dyskusjach, argumentach i sporach na kanadyjskiej scenie politycznej okresu międzywojennego. Analiza debat parlamentarnych pozwala lepiej zrozumieć różnice w postrzeganiu Imperium Brytyjskiego i zmian w nim zachodzących, które istniały pomiędzy poszczególnymi partiami i frakcjami politycznymi w Kanadzie.

W pracy uwzględniłem także akty prawne i konstytucje nadawane Kanadzie przez parlament brytyjski (m.in. *Akt o Brytyjskiej Ameryce Północnej* z 1867 r.) oraz

¹¹ *Documents on Canadian External Relations* (dalej: *DCER*), vol. 1–6: 1909–1939, Ottawa: Department of External Affairs, 1967–1972.

¹² *Official Report of Debates of House of Commons of the Dominion of Canada (Canada's House of Commons Debates* – dalej: *CHCD*), vol. 134–218: 1919–1939, Ottawa: Printer to the King's Most Excellent Majesty.

najważniejsze ustawy parlamentu brytyjskiego mające wpływ na kształt relacji ustrojowych pomiędzy metropolią a brytyjskimi dominiami i koloniami (zwłaszcza tekst *Statutu westminsterskiego* z 1931 r.). Do tej grupy źródeł należą także dwustronne traktaty brytyjsko-amerykańskie i kanadyjsko-amerykańskie (np. traktat o połowach halibuta z 1923 r.). Wykorzystałem również teksty raportów rządowych oraz dokumenty statutowe Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Teksty powyższych dokumentów w większości dostępne są w internecie lub ukazały się drukiem w zbiorach dokumentów źródłowych.

Znaczące dla niniejszej rozprawy okazały się opublikowane pamiętniki i wspomnienia. Najważniejszymi, bez wątpienia, są dzienniki premiera Mackenzie Kinga – polityka, który swoją osobowością i filozofią zdominował kanadyjską politykę okresu międzywojennego. Stanowią one znakomite źródło poznania sylwetki premiera, jego biografii i prywatnych poglądów (szczególnie w konfrontacji z działaniami dyplomatycznymi). Mackenzie King pisał je niemal codziennie przez całe dorosłe życie, od 1893 do 1950 r. (ostatni wpis datowany jest na kilka dni przed jego śmiercią). Wbrew ostatniej woli premiera, dzienników nie zniszczono. W latach sześćdziesiątych XX w. zostały przepisane, opisane i zarchiwizowane na mikrofilmach w *Library and Archives Canada*¹³. Obecnie udostępnione są w całości w wersji elektronicznej w internecie¹⁴. Tekst liczy kilkadziesiąt tysięcy stron maszynopisu i prezentuje unikatowe, niezwykle cenne spojrzenie Mackenzie Kinga na Kanadę oraz problemy międzynarodowe. Obrazuje też prywatne życie premiera rządzącego najdłużej w dotychczasowych dziejach Kanady. W pracy oparłem się również na kilkunastu biografjach Mackenzie Kinga. Wykorzystałem także drukowane pamiętniki i biografie innych kanadyjskich premierów, w tym Wilfrida Lauriera, Roberta Bordena, Arthura Meighena i Richarda Bennetta, oraz ważnych postaci kanadyjskiej polityki okresu międzywojennego, m.in. gubernatora generalnego lorda Juliana Hedwortha George’a Bynga, podsekretarza stanu w kanadyjskim Departamencie Spraw Zewnętrznych Oskara Skeltona oraz posła Kanady w USA w latach 1927–1930 i późniejszego gubernatora generalnego Kanady Vincenta Massey’a. Bardzo przydatna w kontekście tematu niniejszej rozprawy okazała się także literatura dotycząca monarchów brytyjskich (m.in. Jerzego V i Edwarda VIII), premierów i czołowych postaci brytyjskiej polityki Wielkiej Brytanii (m.in. Davida Lloyd George’a, Stanleya Baldwina, Neville’a Chamberlaina, Winstona Churchilla), a także amerykańskiego prezydenta Franklina D. Roosevelta¹⁵.

Wykorzystywałem częściowo także artykuły zamieszczane w codziennej prasie kanadyjskiej, brytyjskiej i amerykańskiej (m.in. w „The Times”, „The Guardian”,

¹³ G. Robertson, *Memoirs of a Very Civil Servant: Mackenzie King to Pierre Trudeau*, Toronto: University of Toronto Press (UTP), 2000, s. 54–55.

¹⁴ *Diaries of Prime Minister William Lyon Mackenzie King* (dalej: *WLMK Diaries*), Library and Archives of Canada (dalej: LAC), 2007, <http://www.collectionscanada.gc.ca/databases/king> (13.02.2014).

¹⁵ H. Nicolson, *King George the Fifth: His Life and Reign*, London: Constable, 1952; D. Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George*, London: Little, Brown, and Company, 1933; R. Self, *Neville Chamberlain: A Biography*, Aldershot: Ashgate Publishing, 2006; L. Broad, *Winston Churchill: The Years of Preparation*, New York: Hawthorn Books, 1958; R. Freedman, *Franklin Delano Roosevelt*, New York: Clarion Books, 1992.

„The New York Times”). Ze względu na ograniczenia czasowe i te wynikające z ram objętościowych niniejszej pracy, zrezygnowałem jednak z szerszej kwerendy prasowej. Ogrom dostępnych w archiwach materiałów prasowych i różnorodność opinii w nich zawartych mogłyby stać się z powodzeniem przedmiotem rozważań kilku odrębnych monografii. Przedstawienie rzetelnej analizy porównawczej opinii i argumentów, które pojawiały się w kanadyjskiej i brytyjskiej prasie w kontekście reform Imperium Brytyjskiego, wymagałoby przeprowadzenia wieloletnich badań. Kwerendy te musiałyby obejmować kilkadziesiąt tytułów wydawanych w ciągu ponad dwudziestu lat, nie tylko w Kanadzie i Wielkiej Brytanii, lecz także w innych dominacjach brytyjskich oraz USA. Przedstawiając dyskusje prasowe, oparłem się więc głównie na istniejących, specjalistycznych monografiach.

W 2004 r., korzystając z grantu badawczego *Central European Association for Canadian Studies*, odbyłem kwerendę w bibliotece Uniwersytetu Masaryka w Brnie. Przeprowadziłem też kwerendy w kilku bibliotekach uniwersytetów polskich, w tym w bibliotece Katedry Amerykanistyki Instytutu Amerykanistyki i Studiów Polonijnych UJ, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, bibliotece Ośrodka Studiów Amerykańskich UW i Wydziału Dziennikarstwa UW. Wiele cennych publikacji znalazłem także w zbiorach Biblioteki Narodowej oraz Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Nieocenionym źródłem materiałów przydatnych do przygotowania niniejszego studium okazały się również biblioteki cyfrowe, oferujące dostęp do ogromnych zasobów książek, czasopism i dokumentów.

Prowadzone kwerendy pozwoliły mi na dotarcie do bogatej literatury kanadyjskiej, brytyjskiej i amerykańskiej. Zestaw materiałów anglojęzycznych poruszających problematykę związaną z tematem mojej pracy jest tak obszerny i różnorodny, że trudno w tym miejscu przeprowadzać jego pełną charakterystykę. Monografie i opracowania mające związek z analizowanym okresem i problematyką mojej pracy zestawiają kanadyjskie bibliografie, wśród których na szczególną uwagę zasługuje tom drugi przeglądu kanadyjskiej literatury historycznej pt. *Canadian History: A Reader's Guide*¹⁶, który zawiera między innymi spis najważniejszych pozycji książkowych i artykułów dotyczących międzywojennych relacji Kanady z Wielką Brytanią. W tym miejscu mogę jedynie wymienić te monografie, które w największym stopniu okazały się pomocne w przygotowaniu niniejszego studium. Za najważniejszą dla podjętego przez mnie tematu uważam dwutomową pracę Charlesa Percy'ego Stacey'a *Canada and the Age of Conflict: A History of Canadian External Relations*, zwłaszcza tom drugi obejmujący lata 1921–1948 – erę rządów Mackenzie Kinga¹⁷. Stacey szczegółowo analizuje w nim wpływ determinantów ekonomicznych i politycznych oraz oczekiwań społecznych na rozwój niezależnej kanadyjskiej dyplomacji w latach międzywojennych. Za literaturę uzupełniającą do opisaney wyżej publikacji należałoby uznać dwutomową pracę Johna Hillikera i Donalda Barry'ego

¹⁶ R. Bothwell, *Foreign Relations and Defence* [w:] *Canadian History: A Reader's Guide*, vol. 2: *Confederation to the Present*, D. Owsram (red.), Toronto: UTP, 1994, s. 51–68.

¹⁷ C.P. Stacey, *Canada and the Age of Conflict: A History of Canadian External Relations*, vol. 1: *1867–1921*, vol. 2: *1921–1948, The Mackenzie King Era*, Toronto: UTP, 1977–1981.

pt. *Canada's Department of External Affairs*¹⁸. Dla prezentowanego przez mnie tematu istotniejszy jest tom pierwszy, obejmujący lata 1909–1946, w którym z najdrobniejszymi detalami autorzy prezentują historię powstawania kanadyjskiego Departamentu Spraw Zewnętrznych oraz opisują mechanizmy jego funkcjonowania. Do listy opracowań ważnych dla zrozumienia specyfiki kanadyjskich dziejów zaliczyłbym także trzy tomy z serii *The Canadian Centenary Series* autorstwa: Petera Waite'a, Roberta Craiga Browna, Ramsaya Cooka, Johna Herda Thompsona i Allena Seagera¹⁹. Każdy z tomów odnosi się do innego okresu kanadyjskiej historii, a wszystkie razem tworzą pełny i wielowymiarowy obraz politycznego rozwoju Kanady. Ponadto warto wspomnieć o publikacji Philipa Wigleya²⁰ oraz monografii Nicholasa Mansergha²¹. Obydwie pozycje obszernie i szczegółowo analizują międzywojenne stosunki Kanady z Londynem oraz relacje pomiędzy dominiami a Wielką Brytanią. Bardzo przydatne okazały się również artykuły i opracowania przyczynkarskie zamieszczone w licznych kanadyjskich, brytyjskich i amerykańskich czasopismach naukowych.

W dysertacji zostały uwzględnione także materiały internetowe. Zdając sobie sprawę z ryzyka, jakie niesie ze sobą bezkrytyczne wykorzystywanie źródeł internetowych, korzystałem jedynie ze stron organizacji i instytucji, których wiarygodność nie budzi wątpliwości. Do tej grupy należy zaliczyć przede wszystkim oficjalne witryny internetowe kanadyjskiego i brytyjskiego parlamentu (www.parl.gc.ca, www.parliament.uk), kancelarii premierów Kanady i Wielkiej Brytanii (<http://pm.gc.ca>, www.number10.gov.uk) oraz strony: biura gubernatora generalnego Kanady (www.gg.ca), Królewskiej Tajnej Rady (<http://privycouncil.independent.gov.uk>) i Wspólnoty Narodów (www.commonwealth.org). Ponadto w pracy wykorzystano strony kanadyjskich i brytyjskich instytucji rządowych, w tym między innymi Biblioteki i Archiwów Narodowych Kanady (LAC) oraz Biura Informacji Publicznej Zjednoczonego Królestwa (*The United Kingdom Office of Public Sector Information*, www.opsi.gov.uk). Informacje czerpałem także z internetowych stron kanadyjskiej telewizji publicznej CBC (www.cbc.ca) oraz agencji badania rynku Angus Reid (www.angusreidstrategies.com). Przy pisaniu pracy niezwykle pomocne okazały się także informacje zawarte w internetowych wydaniach Kanadyjskiego Słownika Biograficznego (*Dictionary of Canadian Biography* – www.biographi.ca) oraz encyklopedii: kanadyjskiej (*The Canadian Encyclopedia* – www.thecanadianencyclopedia.com) i brytyjskiej (*Encyclopaedia Britannica* – www.britannica.com).

Mam świadomość, że nie wszystkie wątki udało mi się wyczerpująco i precyzyjnie opisać. Zebrane w toku prac nad rozprawą materiały pozwoliły wprawdzie

¹⁸ J. Hilliker, D. Barry, *Canada's Department of External Affairs*, vol. 1: *The Early Years, 1909–1946*, vol. 2: *Coming of Age, 1946–1968*, Montreal: McGill-Queen's University Press (MQUP), 1990–1995.

¹⁹ P. Waite, *Canada 1874–1896. Arduous Destiny*, Toronto: McClelland and Stewart Ltd., 1971; R.C. Brown, R. Cook, *Canada 1896–1921: A Nation Transformed*, Toronto: McClelland and Stewart Ltd., 1983; J.H. Thompson, A. Seager, *Canada 1922–1939: Decades of Discord*, Toronto: McClelland and Stewart Ltd., 1985.

²⁰ P. Wigley, *Canada and the Transition to Commonwealth: British-Canadian Relations, 1917–1926*, London: Cambridge University Press, 1977.

²¹ N. Mansergh, *Survey of British Commonwealth Affairs: Problems of External Policy, 1931–1939*, London: Oxford University Press (OUP), 1952.

na dokładną rekonstrukcję faktów historycznych, politycznych planów, programów, poglądów i stanowisk istotnych z punktu widzenia tematyki tej rozprawy oraz na ich analizę, lecz niniejszą pracę należy jednak traktować tylko jako pewien etap badań nad polityką Kanady wobec Wielkiej Brytanii. Mam skromną nadzieję, że tematyka tej rozprawy wniesie wkład do wiedzy o ewolucji kanadyjskiego oraz brytyjskiego systemu politycznego, o relacjach wewnątrz Imperium, a także funkcjonowaniu brytyjskiej kultury prawnej.

TERMINOLOGIA

Wyjaśnienia wymaga jeszcze kilka kwestii natury techniczno-terminologicznej. Korespondencja dyplomatyczna, którą cytuję w rozprawie²², przywołana jest w przypisach zgodnie z zapisem występującym w źródłach, z których pochodzi. Tam, gdzie to możliwe, opis uzupełniono o datę i miejsce wytworzenia przywoływanych tekstów. Taki sposób zapisu ułatwia dotarcie do interesującego źródła i wprowadza pewną systematykę w opisie bibliograficznym dokumentacji. W określonych przypadkach może jednak sprawiać czytelnikowi trudność z prawidłowym określeniem, kto jest rzeczywistym autorem bądź adresatem danego dokumentu. Problem ten dotyczy przede wszystkim oficjalnej korespondencji kanadyjskich premierów z premierami brytyjskimi. Wielokrotnie w pracy przywoływane są depesze premiera Mackenzie Kinga do brytyjskich premierów opatrzone nagłówkiem *Governor General to Colonial Secretary* lub *Governor General to Dominion Secretary* (lub *Secretary of State for Dominion Affairs*). Literalna interpretacja tak zatytułowanego telegramu nakazywałaby sądzić, że nadawcą depeszy był kanadyjski gubernator generalny, a odbiorcą brytyjski minister ds. kolonii (w drugim przypadku minister ds. dominiów). Określenie nadawcy i adresata wynikało jednak z tradycji ustrojowo-prawnej i roli, jaką w polityce dominiów pełnili gubernatorzy generalni. Byli oni do 1931 r. oficjalnym kanałem komunikacji pomiędzy rządami dominiów a rządem brytyjskim²³. Nie oznaczało to bynajmniej, by gubernator generalny mógł cenzurować bądź w jakikolwiek inny sposób wpływać na treść depeszy wysyłanej przez premiera danego dominium. Pełnił raczej w tym przypadku techniczną funkcję szyfranta lub listonosza. Podobną rolę w komunikacji dominiów z Londynem pełniło brytyjskie Ministerstwo ds. Kolonii (a od 1925 r. resort ds. dominiów wydzielony z tego ministerstwa), którego zadaniem było odszyfrowywanie depesz nadawanych w dominiach i przekazywanie ich premierowi brytyjskiemu. Nagłówki listów wskazują zatem jedynie technicznego nadawcę i odbiorcę, a nie rzeczywistego autora i adresata dokumentu. Po uchwaleniu *Statutu westminsterskiego* w 1931 r. zmieniła się polityczna rola gubernatora generalnego, a jego funkcję w zarządzaniu korespondencją przejął kanadyjski Departament

²² Przekładu zamieszczonych w książce cytatów dokonał autor.

²³ H. Harvey, *Consultation and Co-Operation in the Commonwealth: A Handbook on Methods and Practice*, London: OUP, 1952, s. 184–186.

Spraw Zewnętrznych. Stąd też, po 1931 r., w nagłówkach depesz wysyłanych przez premiera Kanady, jako nadawca występuje szef resortu spraw zagranicznych (czyli sekretarz stanu ds. zagranicznych – *Secretary of State for External Affairs*), a nie premier. Nie miało to jednak znaczenia, bowiem premier aż do 1946 r. pełnił równocześnie funkcję sekretarza stanu²⁴.

Przy pisaniu pracy starałem się zachować staranność w stosowaniu nazw historycznych, w szczególności w odniesieniu do obszarów geograficznych i administracyjnych. Ze względu na podjętą tematykę bardzo często używam takich nazw, jak: „Kanada”, „Wielka Brytania”, „Anglia”, czy też przymiotników: „kanadyjski”, „brytyjski”, „angielski”. Staram się jednak, czasami wbrew przyjętym konwenansom, stosować formy zgodne z kontekstem historycznym i geograficznym. Unikam zatem powszechnego, nie tylko w polskiej historiografii, stosowania nazwy „Anglia” w odniesieniu do całego państwa brytyjskiego. Określenia „Anglia” i przymiotnika „angielski” używam w wyjątkowych przypadkach: w odniesieniu do wydarzeń i postaci z okresu niezależnej państwowości angielskiej, poprzedzającej utworzenie Zjednoczonego Królestwa w 1707 r.; wtedy gdy istotne dla omawianej materii jest rozróżnienie pomiędzy tym, co angielskie, a np. szkockie, walijskie lub irlandzkie; gdy opisywany wątek odnosi się wyłącznie do Anglii, a nie całej Wielkiej Brytanii; w cytatach – bez względu na to, co cytowana osoba przez pojęcie „Anglia” rozumiała. W każdej innej sytuacji, odnosząc się do państwa brytyjskiego jako całości, stosuję konsekwentnie określenia „Wielka Brytania”, „Zjednoczone Królestwo” i przymiotnik „brytyjski”.

Podobne zasady stosuję, używając nazwy „Kanada” i przymiotnika „kanadyjski”. Tutaj sytuacja wydaje się jednak bardziej skomplikowana i wymaga szerszego komentarza. W historii funkcjonowało wiele nazw na określenie terenów, na których rozpościera się dziś państwo kanadyjskie. Kanada była jedynie jedną z tych nazw – przez długi czas nieformalną – i bynajmniej nie stosowano jej do określenia wszystkich obszarów dzisiejszej Kanady. W okresie kolonizacji francuskiej stanowiła ona raczej potoczne określenie dla części Nowej Francji nad Rzeką Świętego Wawrzyńca. W Brytyjskiej Ameryce Północnej tylko część kolonii używało nazwy „Kanada”. Dopiero *Akt o Brytyjskiej Ameryce Północnej* (*British North America Act*, BNAA) z 1867 r., który powołał Dominium Kanady, nadał nazwie „Kanada” szersze znaczenie geograficzne i polityczne, zbliżone do współczesnego²⁵. Daleko idącym uproszczeniem jest zatem mówienie o Kanadzie i kanadyjskości sprzed 1867 r. Pomija się w ten sposób istotny fakt, że nie było wówczas terytorialno-geograficznej i politycznej wspólnoty, którą by można określić mianem Kanady. Nie można więc używać takich terminów w znaczeniu ogólnym, dotyczącym wszystkich obszarów na północ od USA. Określenia „Kanada”, „kanadyjskość”, „kanadyjski” odnoszone są

²⁴ K.R. Nossal, *The Politics of Canadian Foreign Policy*, Scarborough: Prentice Hall Canada, 1997, s. 219.

²⁵ Więcej o BNAA piszę w rozdz. I.3; zob. też: T. Soroka, *Changes in Canada's Official Name as a Symbol of Canadian Liberation from British Influences* [w:] *(Re/de)Constructing Communities*, E. Szabo-Gillinger, K. Kurtosi (red.), Brno: Central European Association for Canadian Studies, 2006, s. 81–95.

w tej pracy wyłącznie do stanu po 1867 r. Dla omówienia wydarzeń poprzedzających utworzenie Dominium Kanady konsekwentnie używam nazwy: „Brytyjska Ameryka Północna” lub po prostu piszę o koloniach francuskich i koloniach brytyjskich na kontynencie północnoamerykańskim.

Uściślenia wymaga także stosowana przeze mnie terminologia odnosząca się do zagadnień dotyczących Imperium Brytyjskiego. W tym kontekście często używam w pracy określeń mówiących o „relacjach wewnątrzimperialnych”, „więzach imperialnych”, „forum imperialnym” lub „polityce imperialnej”. Słownik języka polskiego podaje dwie definicje przymiotnika „imperialny”: a) dotyczący imperium, należący do imperium, b) dążący do podporządkowania sobie innych krajów; ekspansjonistyczny, zaborczy²⁶. W niniejszej rozprawie generalnie termin używany jest w pierwszym znaczeniu. Pisząc zatem o polityce imperialnej Wielkiej Brytanii, mam na myśli politykę Londynu wobec terenów podporządkowanych już Wielkiej Brytanii (tj. dominiów i kolonii) lub politykę dotyczącą spraw wewnętrznych Imperium. Dla opisanie stosunków brytyjskich z państwami, których kosztem budowano potęgę terytorialną Imperium, stosuję w zależności od kontekstu terminy „kolonializm” lub „ekspansjonizm”.

Ostatnia kwestia wymagająca dodatkowego komentarza dotyczy imion i nazwiska kanadyjskiego premiera Williama Lyona Mackenzie Kinga. W historiografii kanadyjskiej oraz w literaturze biograficznej dotyczącej premiera rzadko występuje on z pełnymi imionami i nazwiskiem. Najczęściej nazywa się go skrótowno Kingiem lub Mackenzie Kingiem. Druga forma może zaskakiwać, zważywszy na fakt, że Mackenzie to trzecie imię premiera²⁷. Podczas kilkuletnich badań nie znalazłem jednak żadnego tekstu, w którym premier byłby nazywany inną skróconą formą swego nazwiska (jak np. William King lub William Lyon King). Sam William Lyon Mackenzie King ze wszystkich swoich imion także najbardziej lubił ostatnie²⁸. Mając to wszystko na uwadze, nie próbowałem tworzyć własnych skrótów i stosowałem formy przyjęte przez historyków oraz biografów kanadyjskich.

PODZIĘKOWANIA

Prezentowane opracowanie powstało podczas moich studiów doktoranckich w Instytucie Amerykanistyki i Studiów Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego (IAiSP UJ).

²⁶ *Imperialny* [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, PWN, 2009, <http://usjp.pwn.pl/haslo.php?id=1830555> (15.05.2009).

²⁷ W rodzinie Kingów istniała specyficzna tradycja nadawania dzieciom imion od nazwisk przodków. Przyszły premier Kanady otrzymał swoje trzy imiona po Williamie Lyonie Mackenzie, dziadku od strony matki. Nazwisko dziadka było trzecim imieniem Williama i – wbrew pozorom – nie stanowiło części nazwiska. L. Goodall, *William Lyon Mackenzie King: Dreams and Shadows*, Montreal: XYZ Publishing, 2003, s. 9–11.

²⁸ R.M. Dawson, *William Lyon Mackenzie King: A Political Biography, 1874–1923*, Toronto: UTP, 1958, s. 26.

Jest ono zmodyfikowaną wersją dysertacji doktorskiej, która została obroniona w Instytucie Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UJ w marcu 2010 r.

Do powstania niniejszej monografii przyczyniło się wiele życzliwych osób i instytucji. Przede wszystkim pragnę podziękować Promotorce pracy, dr hab. Annie Reczyńskiej, prof. UJ, za merytoryczne porady, życzliwą krytykę, mobilizację oraz cierpliwość. Dziękuję również Recenzentom – prof. dr hab. Halinie Parafricanowicz z Uniwersytetu w Białymstoku oraz dr. hab. Robertowi Kłosowiczowi, prof. UJ – za wnikliwą lekturę dysertacji i niezwykle cenne uwagi.

Do wielu wykorzystanych w tej pracy materiałów dotarłem dzięki wszechstronnej pomocy i gościnności prof. Jana Grabowskiego, okazanej mi podczas pobytu w Ottawie. Dziękuję także prof. Donowi Sparlingowi za ułatwienie badań kwerendalnych w Bibliotece Uniwersytetu Masaryka w Brnie. Wyrazy wdzięczności kieruję również pod adresem Polskiego Towarzystwa Badań Kanadyjskich (PTBK). Uczestnicząc w pracach Towarzystwa, miałem i mam nadal okazję spotykać na swojej drodze wielu inspirujących pasjonatów kanadystyki, a dzięki grantom przyznanych mi przez PTBK mogłem przeprowadzić badania w polskich bibliotekach i uczestniczyć w konferencjach naukowych w kraju i za granicą.

Szczególne podziękowania kieruję w stronę prof. dr. hab. Andrzeja Mani – Kierownika Katedry Amerykanistyki, a także Dyrekcji IAI SP UJ oraz najbliższych współpracowników z Katedry Amerykanistyki i Zakładu Kanady za ich nieustanną życzliwość wobec moich pasji kanadystycznych oraz za stworzenie mi możliwości ich realizacji. Wdzięczny jestem ponadto kadrze naukowej, studentom oraz pracownikom sekretariatu IAI SP za przychylność i zawsze przyjazną atmosferę.

Pragnę także serdecznie podziękować Najbliższym, Rodzinie oraz Przyjaciołom. Bez ich wsparcia i dopingu w chwilach zwątpienia niniejsza praca nigdy by nie powstała. Magdo, Asiu, Damianie, Kasiu, Marcinie, Marto, Pawle, Radku, Wojtku – z wdzięcznością dziękuję.

W SERII PRAC AMERYKANISTYCZNYCH UNIwersytetu Jagiellońskiego ukazały się:

Kłosowicz Robert, *Wojna amerykańsko-brytyjska 1812–1814*, Kraków 2003.

Mania Andrzej, *Détente i polityka Stanów Zjednoczonych wobec Europy Wschodniej. Styczeń 1969–styczeń 1981*, Kraków 2003.

Wordliczek Łukasz, *Kształtowanie się uprawnień prezydenta USA w dziedzinie polityki zagranicznej*, Kraków 2003.

Laidler Paweł, *Urząd Prokuratora Generalnego Stanów Zjednoczonych. Konflikt kompetencji*, Kraków 2004.

Prostak Rafał, *Rzecz o sprawiedliwości. Komunitarystyczna krytyka współczesnego liberalizmu amerykańskiego*, Kraków 2004.

Szymkowska-Bartyzel Jolanta, *Amerykański mit – polski konsument, czyli reklamowe oblicza Ameryki*, Kraków 2006.

Kijewska-Trembecka Marta, *Québec i Québécois. Ideologie dążeń niepodległościowych*, Kraków 2007.

Kłosowicz Robert, *U.S. Marines jako narzędzie polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2008.

Kamieński Łukasz, *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i informacyjnej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2008.

Derwich Karol, *Instrumenty polityki zagranicznej USA wobec państw Ameryki Łacińskiej 1945–2000*, Kraków 2010.

Zachara Małgorzata, *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2010.

Modrzejewska Magdalena, *Libertariańskie koncepcje jednostki i państwa we współczesnej amerykańskiej myśli politycznej*, Kraków 2010.

Mania Andrzej, *Department of State 1789–1939. Pierwsze 150 lat udziału w polityce zagranicznej USA*, Kraków 2011.

Gabrys Marcin, *Stosunki kanadyjsko-amerykańskie w polityce premiera Pierre'a Elliotta Trudeau 1968–1984*, Kraków 2011.

Fatałski Marcin, *Widmo rewolucji. Polityka USA wobec Ameryki Południowej 1961–1968*, Kraków 2011.

Walaszek Adam, *Życie na pograniczu i „życie pomiędzy”. Polacy w zagłębiu antracytowym w Luzerne County, Pensylwania, z innymi grupami w tle (1753–1902)*, Kraków 2011.

Stasiewicz-Bieńkowska Agnieszka, *Kształtowanie tożsamości etnicznej dzieci imigrantów szwedzkich w USA według Augustana Book Concern (1889–1962)*, Kraków 2011.

Laidler Paweł, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011.

Rybkowski Radosław, *Ziemią i pieniędzmi. Początki federalnej polityki wobec szkolnictwa wyższego w Stanach Zjednoczonych Ameryki, 1787–1890*, Kraków 2012.

Grabowski Marcin, *Wiek Pacyfiku – polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po roku 1989*, Kraków 2012.

Modrzejewska Magdalena, *Josiah Warren – pierwszy amerykański anarchista?*, Kraków 2012.

Kuś Rafał, *PBS. Amerykańska telewizja publiczna*, Kraków 2013.

Napierała Paulina, *Religia i polityka w USA*, Kraków 2013.

REDAKTOR
Lucyna Sadko

KOREKTOR
Dorota Janeczko

SKŁAD I ŁAMANIE
Wojciech Wojewoda

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-80, 12-663-23-81, fax 12-631-23-83

„Historyczna droga, jaką przebyła Kanada od statusu brytyjskiej kolonii do pełnej emancypacji politycznej, przebiegała etapami. Kanadyjska odrębność państwowa kształtowała się w wyniku stopniowego uzyskiwania przez Ottawę coraz szerszej autonomii w zakresie polityki wewnętrznej i zagranicznej. Proces ten trwał kilkadziesiąt lat, a największy postęp w dążeniach do suwerenności dyplomatycznej Kanada odnotowała w okresie międzywojennym, za rządów premiera Williama Lyona Mackenzie Kinga. Temu też okresowi relacji kanadyjsko-brytyjskich poświęcona jest niniejsza monografia.

Autor przyjmuje tezę o szczególnej, wręcz pionierskiej roli, jaką odegrało Dominion Kanady w transformacji Imperium Brytyjskiego w latach międzywojennych. Swoje ustalenia przedstawia na tle rywalizacji międzynarodowej, skomplikowanej sytuacji wewnętrznej Imperium Brytyjskiego oraz podziałów w samym społeczeństwie kanadyjskim, czyniąc to w sposób rzetelny i przystępny. Publikacja wnosi istotny wkład w poszerzenie wiedzy o historii politycznej Kanady okresu międzywojnia, omawiając zagadnienia, które nie były dotąd wnikliwie opisywane w polskiej literaturze przedmiotu”.

Z recenzji dr. hab. Roberta Kłosowicza, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego

Tomasz Soroka – doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Katedry Amerykanistyki w Instytucie Amerykanistyki i Studiów Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego działalność naukowa, dydaktyczna oraz dotychczasowe publikacje obejmują tematykę dotyczącą kanadyjskiej polityki zagranicznej, ewolucji ustroju monarchicznego, stosunków kanadyjsko-brytyjskich, a także szeroko rozumianej kultury prawnej i politycznej Kanady. Dzięki stypendiom International Council for Canadian Studies oraz grantom Narodowego Centrum Nauki prowadził badania na University of Ottawa, McGill University w Montrealu oraz w europejskich ośrodkach akademickich. W latach 2004–2010 pełnił funkcję Sekretarza Generalnego Polskiego Towarzystwa Badań Kanadyjskich; w 2013 roku ponownie został wybrany na to stanowisko.

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

www.wuj.pl

ISBN 978-83-233-3730-0

